

GÖMÖRI GYÖRGY

TANÁCSOK BÁTHORY ZSIGMONDNAK ÉS KORABELI BESZÁMOLÓK TÖRÖKELLENES HADJÁRATAIRÓL

Antonio Possevino alakjával viszonylag keveset foglalkoztak a magyar irodalom-, illetve művelődéstörténészek. Barlay Ö. Szabolcs ugyan ír arról, hogy a mantuai születésű szerzetest Grazban „olthatatlan vágy” szállta meg a törökök által elfoglalt országok megtérítésére,¹ és megemlíti, hogyan segített Possevino Báthory Andrásnak a bíborosi cím elnyerésében,² de főként magyar (és a lengyel) történészek írtak róla, kiemelve a Báthory István és Rettenetes Iván közötti béketárgyalásokban játszott szerepét. Ezenkívül Veress Endre, aki az erdélyi jezsuita misszió iratait is feldolgozta, kiadta Possevino Erdélyről írt feljegyzéseit *Transylvania* címmel.³ Az alábbiakban kifejtjük, milyen kiemelt szerep jutott Possevínónak egy fontos 16. századi toposz megalapozásában, és megvizsgáljuk a Báthory-családhoz fűződő kapcsolatait, különös tekintettel Báthory Zsigmond erdélyi fejedelmnek adott tanácsaira.

Possevino első művét, az *Il Soldato Christiano*t (A keresztény katona) V. Pius pápa kérésére írta. Első ízben Rómában adták ki 1569-ben. Az „első ízben” kifejezés itt azért helyénvaló, mert ezt a protestánsok és törökök ellen írt pamfletet a következő negyven évben még legalább háromszor újra kiadták,⁴ s a velencei 1604-es kiadást Possevino magának Cosimo di Medicinek ajánlotta. A *keresztény katona*, latin formájában a *Miles Christianus* komoly karriert futott be később, erős kisugárzását még a következő évszázadban is érezni, egyebek között *A szigeti veszedelemben*. S mivel Possevino megírta, hogyan kell viselkednie az



...miután Possevino egy évvel korábban megírta, milyennek nem szabad lennie az igazán keresztény fejedelmnek, már 1586-ban kifejti, milyen az igazi keresztény uralkodó – számára ez Báthory István király...

ideális keresztény katonának, tizenhat évvel később azt is elmondja, milyen tanácsokat kell meghallgatnia, illetve visszautasítania a keresztény fejedelemnek. A *Discorso sopra... consigli dei Machiavelli* 1585-ben jelent meg Velencében, és Giovanni Botero egyik hasonló műve mellett alighanem a leghatásosabb olasz antimachiavellista írások közé tartozott. Ezt abból gondoljuk, hogy latin fordítását (illetve, meglehetősen, az eredeti szöveg variánsát) többször is kiadták: először Rómában 1592-ben, majd kétszer is Leidenben 1593-ban és 1594-ben. Ez a fordítás része a *Judicium de Nuae militis Galli scriptis* című kötetnek, amely részben François de La Noue *De politicis et militaribus rebus...* című művére reflektál, és Machiavelli mellett Bodinnel és Philippe de Mornay-vel is vitázik. Ugyanez a szöveg benne van Antonio Possevino összegyűjtött műveinek 1593-as kétkötetes nagyfólió kiadásában is, ahol *Judicium de Macchiavello, Nua milite, Bodine et aliis* címmel mintegy huszonhat lapot foglal el.⁵

Possevino harmadik nagy témaköre a hitvitázás. Számos protestáns kortársa csak erről az oldaláról ismerte a fáradhatatlan jezsuitát, akinek *Notae Divini Verbi et Apostolicae Ecclesiae Fides* című könyve, amely elleniratnak készült David Chytraeus és más protestánsok írásaival szemben, 1586-ban jelent meg Poznanban, Johannes Wolrabiusnál. Ebben Possevino Luther és Kálvin „tévtanai” mellett nagy előszeretettel foglalkozik az ariánusokkal és antitrinitáriusokkal, hevesen támadja a többi közt Dávid Ferenc tételeit. Ugyanebben az évben adták ki egyidejűleg Vlnában és Kölnben két különböző címmel egy másik hitvitázó művet, amelynek vilnai címe *Atheismi, Lutheri, Melanchtonis, Calvini...*, kölni címe *De Sectariorum nostri temporis Atheismis liber* volt. Hogy ugyanarról a műről van szó, világos a könyv előszavából, amit egyébként egy Stephanus Bodoni, a mű erdélyi szerkesztője ajánl Báthory István lengyel királynak.⁶ Possevino ugyanakkor, illetve nem sokkal később Poznanban megjelentetett egy *Judicium de Confessione Augustanae* című művet, amely azért érdemli meg a magyar olvasó különös figyelmét, mert a szenvedélyes hitvitázás mellett tartalmaz egy kevésbé ismert hungarikumot is.

Ezt a *Judicium*hoz csatolt szöveget Estreicher nagy bibliográfiája a következő szavakkal írja le: „Ennek a műnek [ti. a *Judicium*nak] a függeléke egy levél Báthory (Zsigmond) erdélyi herceghez, amelyben elmondja, miért írta meg a más vallásokat elítélő könyvét és dicséri a fiatal herceg műveltségét és neveltetését.”⁷ Ennek a levélnek eredeti, 1586-os kiadásához ez ideig nem sikerült hozzájutnom, magát a szöveget az *Il Soldato Cristiano* bővített 1604-es kiadásából ismerem. Ebben Possevino Báthory István király életét állítja példaként a még serdülőkorú Báthory Zsigmond elé. Ajánlása: „A Sigismondo Batori Gia Principe di Transilvania”, és a mintegy nyolclapos értekezés címe *Trattasi della Forma di un Cristiano Principe... et la vita di St Re di Polonia suo Zio*.⁸

Más szóval, miután Possevino egy évvel korábban megírta, milyennek *nem* szabad lennie az igazán keresztény fejedelemnek, már 1586-ban kifejti, milyen az *igazi* keresztény uralkodó – számára ez Báthory István király, akit egyéb műveiben is idéz és dicsér, így a *Bibliotheca Selecta* 1593-as római kiadásának ötödik könyvében. Bár Báthory nem üldözte az „eretnekeket”, mindent megtett a római katolikus vallás felvirágoztatásáért Erdélyben csakúgy, mint lengyel földön. És mivel Possevino egyik állandó témája a török veszedelem, már ebben a Báthory Zsigmondhoz írt oktató célzatú levélben említést tesz arról, milyen tervei voltak az ifjú fejedelem nagybátyjának, a lengyel királynak – a Moszkván aratott győzelmek után nagyszabású hadjáratot tervezett az oszmán birodalom ellen.

Bár ezek a tervek István király 1586 végén bekövetkezett halála miatt a nyolcvanas években nem valósultak meg, mihelyt kitört a tizenöt éves háború, újra aktuálisak lettek – még hozzá Erdély aktív részvételével a keresztény koalícióban. Kruppa

Tamás kutatásai alapján tudjuk, hogy Báthory István törökellenes terveiről unokaöccse, András már 1584-ben készített egy *Parere di Stefano* című feljegyzést,⁹ de később, a király halála után ő már inkább azokkal az erdélyi tanácsurakkal rokonszenvezett, akiket tíz évvel később „törökbarát” politikájukért Báthory Zsigmond kivégeztetett. Utóbbinak nem voltak gátlásai sem politikai, sem emberi tekintetben, és bár Bécs ígéretei és a Vatikán biztatása befolyásolták döntésében, hogy hadjáratot indítson a török ellen, annak belső rugóit a fiatal fejedelem becsvágyában kell keresnünk, a többi közt abban a vágyban, hogy bizonyítsa, hadvezérként ő sem alábbvaló királyi nagybátyjánál. Ambícióit nem kis mértékben táplálta és szította Possevino, az ugyancsak jezsuita Alfonso Carillo, valamint a korabeli törökellenes olasz propaganda, elsősorban Girolamo Frachetta tevékenysége.

A rovigói születésű Frachetta kb. 1560-tól 1620-ig élt, és eleinte Luigi d'Este kardinális, majd Scipio Gonzaga szolgálatában állt. Egy ideig a francia Mayenne bíborost tudósította a vatikáni fejleményekről, de úgy látszik, mindig ahhoz pártolt, aki többet fizetett, mert 1593-ban ezt a levelezését átadta Sessa vatikáni spanyol követnek.¹⁰ Mivel a spanyolok sokkal következetesebben képviselték a törökellenes politikát, mint a franciák, alighanem ők pénzelték Frachettát, hogy kiadhassa Erdéllyel kapcsolatos, pontosabban Báthory Zsigmondhoz intézett beszédeit. Bár Kruppa talált korai, 1594 tavaszáról keltezett, kéziratban maradt Frachetta-diskurzusokat is a törökellenes háborúról,¹¹ a nyomtatásban megjelent beszédek 1595-ben, illetve 1596-ban íródtak, és Rómában jelentek meg *Oratione Prima... Sigismundo Battori Principo di Transvania*, illetve *Oratione Seconda... és Oratione Terza...* címmel. Mielőtt ezekkel a British Libraryban is megtalálható kiadványokkal¹² foglalkoznánk, érdemes megjegyezni, hogy Frachetta nem politikai pamflet-, illetve beszédíróként, hanem irodalmárként kezdte pályáját, és meglehet, a karriermódosításra Possevino példája ösztönözte. Az első nyomtatott Frachetta-mű címe *Dialogo del furore poetico* (Padova, 1581), amelyben Homérosz és Vergilius mellett olyan „modern” szerzőket is idéz, mint Petrarca, Dante és Ariosto. Ezt követi 1585-ben egy Guido Cavalcantinak szentelt könyvecske, majd néhány évvel később egy ambiciózus Lucretius-elemzés (*Breve spositione di tutta d'opera di Lucretio*. Venetia, 1589). Úgy tetszik, Frachetta, aki mint szépíró tollával igyekszik szolgálni a törökellenes háború ügyét, igazából sokkal kevésbé ismeri Erdélyt és az erdélyi gondolkodást, mint az a Possevino, aki többször járt ott, s akinek számos személyes élménye fűződött az erdélyi viszonyokhoz.

Frachetta első orációja, ami megelőzi Vitus Marchtaler ismertebb, Báthory Zsigmondot dicsőítő, *Rerum a Sigismundo... contra Turcas gestarum* című kiadványát, valószínűleg 1595. szeptember 30-án hangzott el. Ennek a lényege az, hogy a törököt le lehet győzni, amint azt Esztergom és Győr bevételének példája is bizonyítja. Hogy Báthory Zsigmond milyen ígéretekkel toborozta össze hadseregét, és meddig képes hadjáratát folytatni, az olasz pamfletistát egyáltalán nem érdekli. A második *Oratio* már „A győzhetetlen Fejedelem...” szavakkal kezdődik, és beszámol Báthory Zsigmond seregeinek kezdeti sikereiről. A harmadik *Oratio* keltezése Róma, 1596. január 13. – ebben Frachetta az erdélyi fejedelmet mint „Krisztus dicsőséges bajnokát” emlegeti, Nagy Sándorhoz hasonlítja, és túllentül vérmes reményeket ébreszt, amennyiben el tudja képzelni, hogy Zsigmond hamarosan a Gyurgyevótól mindössze hatnapi járásra lévő Konstantinápoly ellen indulhat.¹³ De 1596 a mezőkeresztesi csata éve, és a keresztény seregek októberi veresége után Zsigmond fejedelem már tudja, hogy törökellenes háborújában nincs esély a győzelemre, ezért 1597 januárjában Bocskaiával Prágába utazik, és ott titokban felajánlja lemondását.¹⁴ Mindez nem akadályozza meg Frachettát abban, hogy 1599-ben Velencében kiadott *Il Principe* című könyvében (amelynek ajánlása még az 1597-es novemberi dátumot

viseli) ne emlékezzék meg, talán kevésbé lelkesen, de dicsérőleg Báthory Zsigmondról.¹⁵

Frachetta elsietett Báthory Zsigmond-magasztalása mögött alighanem az *Il Soldato Cristiano* szerzőjének, Possevinónak biztatása vagy jóváhagyása állt – legálábbis ezt veti a jezsuita diplomata pap szemére egy későbbi lengyel szerző, bizonyos Stanislaw Przewoski vagy Przywoski. Ez a Padovában tanuló lengyel fiatalember 1606-ban kiad egy kis, tizenkét oldalas füzetet *Condoglienza di Stanislao Przywoski Lubrinense* címmel „Col. P. Antonio Possevino, Giesuita”-nak címezve.¹⁶ Przywoskiról ezen a nyomtatványán kívül nem tudunk semmit, talán rokona volt annak a Przewoski Kristófnak, aki Estreicher bibliográfiájában mint egy *Vita Beati Michaelis* (Krakkó, 1605) nevű mű szerzője szerepel.¹⁷ Nyilvánvalóan nem rokon-szenvezik a jezsuitákkal, amiben az is szerepet játszhat, hogy III. Zsigmondot éppen jezsuita gyóntatójának politikai tanácsai miatt támadták gyakran nemcsak a protestáns, de katolikus lengyel főurak is éppen ekkoriban, a Zebrzydowski-felkelés (*rokosz*) évében.

Przywoski kritikus megjegyzései közül csak egy bekezdést idéznénk, ami éppen Báthory Zsigmondra vonatkozik: „emlékezhetünk arra, milyen zűrzavart okozott Erdélyben az a szerencsétlen (*infelice*) Báthory Zsigmond, akit az Ön javaslatára Nagy Sándorhoz hasonlítottak [...] aki száműzetésben és bujdosásban végezte, s aki nevetés tárgyává lett a törökök és színpadi látványossággá (*spettacolo*) a keresztények közt...”¹⁸ Przywoski ezzel a pamfletjével nyilván Possevino *Il Soldato Cristiano* című művének bővített 1604-es kiadására reagált, amelyben nem esik szó arról, hogyan és hol végezte be pályafutását a pár évig szépreményű erdélyi fejedelem.

Akinek tetteit és a kezdeti sikerek után kudarccal végződő törökellenes hadjáratát az olasz közvéleményen kívül figyelemmel kísérték a korabeli német, spanyol, de még az angol hírlapok és krónikák is; ezekkel, meglehetősen külön dolgozatban lenne érdemes foglalkozni.

■ JEGYZETEK

1. Barlay Ö. Szabolcs: *Romon virág*. Bp., 1986. 108.
2. Uo. 157, 163.
3. Antonio Possevino: *Transilvania*. (Szerk. Veress Endre) Kvár-Bp., 1913. (Fontes rerum Transylvanicarum, T.3)
4. Macerata 1576, Mantova, 1582, Macerata 1583.
5. Antonio Possevino: *Bibliotheca selecta que agitur De Ratione Studiorum in Historia, in Disciplinis, In Salute omnium procurande, Romae. 1593*. Possevino lengyel kapcsolataira fényt vet a mű második könyvének ajánlása, „III. Zsigmond lengyel királynak”.
6. Az RMK:5468 tévesen egy „Bodó” Stephanusnak tulajdonítja az előszót, pedig „Bodonius” azzal a Bodoni István későbbi erdélyi kincstartóval azonos, akire Szamosközy hivatkozik 1599-ben, vö. Szamosközy István: *Erdély története (1598–1599, 1603)*. II. kiadás. Bp., 1977. 19.
7. Karol Józef Teofil Estreicher: *Bibliografia Polska, XV-XVIII stuleci*. Cz. III. Pon-Q. Ogólnego zbioru XXV Kraków, 1913.
8. Antonio Possevino: *Il Soldato Cristiano. Con Nuove Aggiunte et La Forma di un Vero Principe et Principessa...* In Venetia, MDCIII, Appresso Domenico Iberti, 60. Ez a kiadás nem szerepel az RMK-ban.
9. Kruppa Tamás: *Az oszmánellenes szent háború eszméje és Erdély Girolamo Frachetta alkalmi műveinek tükrében*. Lyubus 2004. 42.
10. I. m. 20.
11. I. m. 21.
12. Jelzetük kronológiai sorrendben 12301.f.55, 12301.f.53. és 54.
13. Ez egy nyolclapos, A2–A5v számozású kiadvány, Domenico Gigliotti nyomtatványa.
14. *Erdély története I. A kezdetektől 1606-ig*. (Szerk. Makkai László, Mócsy András) Akadémiai Kiadó, Bp., 1986. 528.
15. Girolamo Frachetta: *Il principe*. G. B. Ciotti, Venetia, 1599. 315.
16. Az egyetlen ismert példány a British Libraryben, 4886.aa.43 jelzet alatt, Estreicher nem tud róla.
17. Karol Józef Teofil Estreicher: *Bibliografia Polska*. Cy. III. T.XXV. Kraków, 1913. 355.
18. *Condoglienza di Stanislao Przywoski Lubrinense, studente in Padova, Col. P. Antonio Possevino, Giesuita...* (h.n. talán Velence) 1606.